

Dezelfde vorm, andere inhoud
Een vergelijkende studie van Teellincks *Soliloquium* en Van
Oosterwijcks *Soliloquium op zangh-rijm gezet*

Bachelorscriptie Jennifer van Werkhoven
3378918

Aangeboden aan
Dr. H. van den Belt
Ter afsluiting van de bachelor
Taal & Cultuurstudies te
Utrecht

Inhoudsopgave

Inleiding

I: Volckerus van Oosterwijck en Willem Teellinck

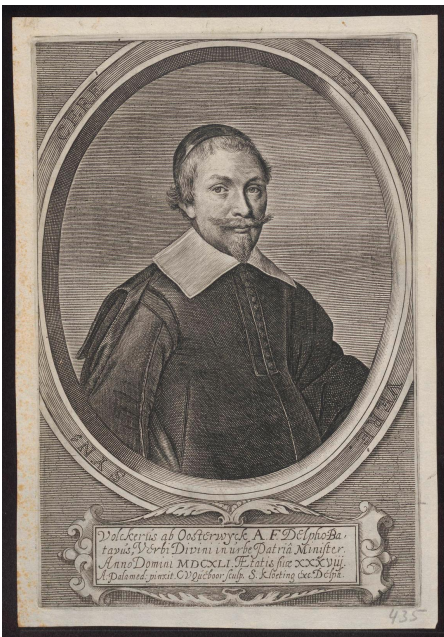
II: Genreanalyse *Soliloquium*

III: Analyse van het taalgebruik van de *Soliloquium* van Willem Teellinck

IV: Analyse *Willem Teellicks Soliloquium op zangrijm* gesteld

V: Conclusie

Bibliografie

Inleiding

Willem Teellinck is een Zeeuwse predikant uit de zeventiende eeuw die nieuwe ideeën naar Nederland heeft gebracht. Tijdens zijn bezoek aan Engeland kwam Teellinck in aanraking met het puritanisme. Hij heeft daar een bekeringservaring gehad en is diep onder de indruk geraakt van de gezinsgodsdienst en de zondagsheiliging. Als predikant heeft hij de inzichten van het Engelse puritanisme gepropageerd en gestimuleerd.¹ Deze puriteinse stroming heeft in Nederland later het etiket 'nadere reformatie' gekregen. Vandaar dat Teellinck door zijn biograaf de vader van de nadere reformatie genoemd wordt.² Tijdens zijn predikantschap heeft Teellinck vele werken geschreven. In 1635 zag zijn werk *Soliloquium, of Betrachtungen eens zondaars, die hij gehad heeft in de angst zijner wedergeboorte* postuum het licht. De Delftse predikant Volckerus van Oosterwijck voelde zich zo aangesproken door dit werkje dat hij dit boek in 1668 op rijm heeft gezet.³ Hoewel Van Oosterwijck de oorspronkelijke tekst en bedoelingen van Teellinck zo goed mogelijk wilde behouden, moest hij veranderingen in de tekst aanbrengen om het op rijm te kunnen zetten. Het doel van deze scriptie is het achterhalen van de verschillen tussen de originele en de berijmde versie. De onderzoeksvraag luidt dus: *Welke verschillen zijn er tussen de dichterlijke bewerking door Volckerus van Oosterwijck van Willem Teellincks Soliloquium en het origineel van Teellinck zelf?*

Naar het werk van Volckerus van Oosterwijck is geen uitgebreid wetenschappelijk onderzoek gedaan.⁴ Zijn naam komt voor in diverse biografische woordenboeken en in boeken over poëzie van de zeventiende eeuw, zoals E. Stronks' *Stichten of schitteren. De poëzie van zeventiende-eeuwse gereformeerde predikanten* uit 1996. Er is ook geen aparte biografie gewijd aan het leven en werk van Van Oosterwijck, dit in tegenstelling tot Willem Teellinck over wie meerdere biografieën zijn verschenen. De meest recente biografie is die van W.J. Op 't Hof. Op 't Hof gaat uitgebreid in op het leven, de werken en de invloed van Teellinck. Hij meldt daarin kort dat Van Oosterwijck *Soliloquium* op rijm heeft gezet.⁵

Mijn onderzoeksmethode bestaat uit het maken van een analyse van de verschillen in taalgebruik en inhoud tussen de berijmde versie en de originele versie aan de hand van twee literatuurhandboeken⁶. Voor het *Soliloquium* van Teellinck gebruik ik de vijfde druk, voor de berijming van Van Oosterwijck gebruik ik de eerste druk. Om deze analyse te kunnen maken, geef ik als eerste een korte levensbeschrijving van Volckerus van Oosterwijck en Willem Teellinck.

¹ W.J. Op 't Hof, *Willem Teellinck, Leven, geschriften en invloed*, Kampen 2008

² W.J. Op 't Hof, a.w., achterflap

³ W.J. Op 't Hof, a.w., 487

⁴ E. Stronks, *Stichten of schitteren. De poëzie van zeventiende-eeuwse gereformeerde predikanten*, Houten 1996

⁵ W.J. Op 't Hof, a.w., 486

⁶ Boven, E. van en G. Dorleijn, *Literair mechaniek. Inleiding tot de analyse van verhalen en gedichten*. Bussum 1999, K. Brillenburg Wurth & A. Rigney, *Het leven van teksten. Een inleiding tot de literatuurwetenschap*. Amsterdam 2006

Vervolgens stel ik de vraag tot welk genre beide boeken behoren. Zijn beide boeken van een verschillend genre omdat het ene berijmd is en het andere onberijmd of behoren beiden door hun vrijwel identieke inhoud tot hetzelfde genre? Daarna ga ik dieper in op de afzonderlijke boeken. Ik maak een analyse van het *Soliloquium* van Willem Teellinck, waarin ik kijk naar het voorwoord, intertekstualiteit, klankherhaling en stijlfiguren. Bij de berijmde versie van Van Oosterwijck stel ik dezelfde vragen, maar let ik ook op de verschillen met de originele versie. Verder let ik bij de berijmde versie op de wijs, het gebruikte rijmschema en de gebruikte rijmsoorten.

I: Volckerus van Oosterwijck en Willem Teellinck

Volckerus van Oosterwijck is geboren in de zeventiende eeuw op 21 augustus te Delft. Er is onenigheid in de bronnen over zijn geboortejaar. Sommige biografieën zeggen dat hij in 1602 geboren is, andere boeken dat hij in 1603 geboren is.⁷ De biografieën die zijn geboortedag vermelden, geven het jaartal 1603. De bronnen die alleen een jaartal geven zeggen dat Van Oosterwijck in 1602 geboren is. Van Oosterwijck is geboren als de zoon van de Delftse predikant Albertus van Oosterwijck en Adriana Westervolt.

In 1625 is Van Oosterwijck voor de classis van Delft preparatoir geëxamineerd. Hij werd daarna predikant bij de Nederlandse ambassade in Venetië.⁸ In 1634 werd hij beroepen te Rotterdam. Op 4 november 1636 huwt hij in Delft met Helena Meerman. Op 22 april 1640 wordt Van Oosterwijck predikant in Delft. Er zijn verschillende aanwijzingen dat Van Oosterwijck zeer gewaardeerd werd als predikant: hij was als afgevaardigde aanwezig op bijna alle Zuid-Hollandse synodes en de kerkenraad van Delft verleende hem in 1671 met tegenzin emeritaat.⁹ Op 31 december 1675 overleed Van Oosterwijck.

Van Oosterwijck heeft geen bekendheid kregen als theoloog, maar wel als godsdienstig dichter. In 1655 verscheen de eerste dichtbundel van zijn hand. Hij schreef werken en vertaalde poëzie in de lijn van de nadere reformatie, oftewel van 'Bijbelsch stichtelijke aard'.¹⁰ Hij wilde hiermee praktische gidsen voor het geloofsleven van de piëtist verschaffen.¹¹ Hij schreef onder andere de praktische gids *De hof-bloemen* en een boekje over de dood: *Het momaensigt van de doodt*. Verder heeft hij diverse teksten op zangrijm gezet waaronder gezangen uit het nieuwe testament en de Heidelbergse catechismus.¹² In 1668 heeft hij het boek van W. Teellinck, *Soliloquium* op rijm gesteld. Zijn taalgebruik wordt omschreven als 'eenvoudig en niet geheel gespeend van humor, wat wel aan zijn geestverwant Jacob Cats herinnert; maar hij mist vermoedelijk toch diens virtuositeit en veelzijdigheid om ook buiten de eigen kring indruk te

7 1602: P.J. Meertens, *Biografisch lexicon voor de geschiedenis van het Nederlands protestantisme* 398, V. Nieuwenhuyzen, *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*, V, 402
1603: Van der Aa, *Biographisch woordenboek der Nederlanden*, 160, Barend Glasius, *Biographisch Woordenboek van Nederlandsche Godgeleerden*, 25

8 Meertens, a.w., 398

9 Nieuwenhuyzen, a.w., 403, Meertens, a.w., 398

10 Nieuwenhuyzen, a.w., 403

11 Meertens, a.w., 398

¹² V. van Oosterwijck, *De hof-bloemen, ofte drie hondert stichtelijke en leersame bedenckingen over verscheyden gelegtheden. Betreffende d'oeffeningh der godtsaligheyt*. Amsterdam 1659.

V. van Oosterwijck, *Het momaensigt van de doodt afgetrocken. ofte bewijs-redenen dat een christen voor de doodt niet en heeft te vreesen* Rotterdam 1660.

V. van Oosterwijck, *Kleyne winckel ofte zangen uyt het Testament opbekende Psalm en andere wysen*. Delft 1665
Geloofs-liederen, dat is de Heydelbergsche ende Nederlandsche Catechismus, op sangh-rijm gestelt. Delft 1666

maken¹³

Volgens diverse bronnen was de lijfspreuk van Van Oosterwijck *sincere et vere* (oprecht en echt).¹⁴ Hij heeft er een politiek pamflet mee ondertekend, maar verder ben ik deze lijfspreuk niet tegengekomen.¹⁵

Familie Van Oosterwijck te Delft¹⁶

¹³ T. van Strien en E. Stronks. *Het hart naar boven. Religieuze poëzie uit de zeventiende eeuw*, Amsterdam, 1998, 161

¹⁴ Barend Glasius, *Biographisch Woordenboek van Nederlandsche Godgeleerden*, 26 Meertens, a.w., 398

¹⁵ Nieuwenhyzen, a.w., 403

¹⁶ Op het schilderij staat de naam Van Oosterwijck niet vermeld, maar omdat de figuur op het schilderij lijkt op het portret van Van Oosterwijck wordt aangenomen dat het de familie Van Oosterwijck betreft.

Willem Teellinck werd op 25 december 1578 te Zierikzee geboren als zoon van Joost Teellinck en Johanna de Jonge.¹⁷ Beide families waren zeer invloedrijk in de Zeeuwse politiek, omdat er veel familieleden op hoge posten zaten.¹⁸ Op veertienjarige leeftijd gaat hij rechten studeren in Leiden. Op 28 september 1603 werd Teellinck aan de Franse academie te *Poitiers* bevorderd in de rechtsgeleerdheid. Vervolgens reisde hij naar Engeland waar hij in aanraking kwam met het Puriteinse gedachtegoed en een bekeringservaring had.¹⁹ In die tijd huwde hij met de Engelse Martha Grijs (oorspronkelijke naam: Martha Angelica Greendon) en kreeg een zoontje, Maximiliaan.

In 1606 keerde hij in 1606 terug naar Leiden waar hij de theologische lessen van Trelcatius bijwoonde. Al na een kwart jaar studie wordt hij beroepen te Haamstede. Dit is waarschijnlijk alleen mogelijk als hij tijdens zijn rechtenstudie al colleges heeft gelopen bij theologie. In Haamstede heeft Teellinck vijf kinderen gekregen. In 1613 neemt Teellinck een beroep aan naar Middelburg. In 1618 werd hij aan de Rotterdamse gemeente uitgeleend om deze te waarschuwen voor het remonstrantisme.²⁰ In Middelburg, wat in die tijd een welvarende handelsstad is, ijvert Teellinck voor een meer puriteinse levensstijl. Teellinck is hiermee die eerste Nederlander die de Engelse praktijk van het puritanisme in Nederland heeft ingevoerd. Voor zover bekend heeft Teellinck in die tijd nooit een beroep naar een andere gemeente ontvangen.²¹

Zijn streven om de puriteinse praktijken in Nederland te introduceren blijkt wel uit zijn eerste publicatie *Philopatris, ofte christelick bericht* (1608). Dit is een aan de vooravond van het Twaalfjarig Bestand geschreven gelegenheids geschrift, waarin hij de overheid op haar taak wijst de zonden en gebreken in het volksleven door strenge wetten te bestrijden. Teellinck heeft uiteindelijk 127 werken gepubliceerd, waarvan er zeventig in druk zijn verschenen. Uit zijn boeken blijkt een grote maatschappelijke betrokkenheid. Zo schrijft hij over de zondagsheiliging, kleding, maar ook over gierigheid tegen de armen door de aristocratie. Teellinck heeft geen werken van wetenschappelijke aard geschreven. *Soliloquium* wordt in 1635 postuum uitgebracht. In dit werkje wordt alle nadruk gelegd op het innerlijke geloof. Door latere auteurs wordt Teellinck sterk in verband gebracht met de mystiek, omdat hij veel schrijft over de verinnerlijking van het geloof, beelden gebruikt uit het Hooglied en diverse katholieke mystici als inspiratiebron had.

17 Zie voor de discussie rondom de exacte datum: W.J. Op & hof, a.w., 62

18 Op & hof, a.w., 49

19 Op & hof, a.w., 74

20 Meertens, a.w., 373

21 Meertens, a.w., 374

II: Genreanalyse *Soliloquium*

Tot welk genre behoort W. Teellincks Soliloquium en tot welk genre behoort de dichterlijke bewerking van Volckerus van Oosterwijck?

Volgens Teellinck-kenner Op & Hof heeft Van Oosterwijck zich de moeite getroost om dit werkje van Teellinck integraal in poëzie om te zetten²² Hier zijn diverse vraagtekens bij te plaatsen. Is het op rijm zetten van iets hetzelfde als in poëzie omzetten? Verschillen beide werken wel zo erg van elkaar dat de versie van Teellinck proza is en de versie van Van Oosterwijck poëzie? Bovendien is niet alles wat rijmt poëzie en alles wat niet rijmt proza, er bestaat er ook verhalende poëzie en berijmde proza.

De Groningse letterkundigen Van Boven en Dorleijn pleiten ervoor om verschillende genres op te vatten als verschillende soorten taal- of communicatieve situaties.²³ Zij maken het verschil tussen lyriek, epiek en dramatiek. Lyriek kenmerkt zich door een monologische taalsituatie, een ik-figuur drukt zich uit. Lyriek beschrijft geen geschiedenis, maar een momentane ervaring. In dramatische teksten zijn meerdere personages met elkaar in gesprek. Dit genre komt op het toneel het beste tot zijn recht. Epiek heeft daarnaast ook een ingebedde taalsituatie. Deze inbedding zit in twee niveaus, dat van de verteller en dat van de door hem vertelde wereld.

Poëzie is een moeilijk te definiëren categorie. Het belangrijkste kenmerk van poëzie is dat de regellengte afhangt van de auteur en niet van de bladspiegel. Toch is poëzie meer dan het schrijven van teksten waarbij de regelscheiding daadwerkelijk wordt aangegeven door een nieuwe regel. Poëzie uit de zeventiende eeuw is zonder uitzondering in rijmvorm geschreven. Verder kenmerkt poëzie zich door een grotere concentratie in de zinsbouw, veel beeldspraak en een herhaling van bepaalde woorden.

Titel en voorwoord

De titel *Soliloquium* betekent 'alleenspraak'. Een alleenspraak is: woorden die iemand tot zichzelf, hardop of in gedachten, of tot anderen spreekt.²⁴ De ondertitel *Betrachtingen eens sondaers/die hy gehad heeft in den angst syner weder-geboorte* duidt op een specifieke tijd. Er is geen sprake van vertelde geschiedenis, maar van gedachten in het moment van de wedergeboorte. -Betrachtingenø

²² Op & Hof, a.w., 487

²³ Van Boven en G. Dorleijn, a.w.,15

²⁴ Van Dale *Groot woordenboek van de Nederlandse taal 14*, online editie [6-07-2001]

wordt in de moderne vertaling van J. Koppejan vertaald met alleenspraak.²⁵ Volgens het Woordenboek der Nederlandsche Taal²⁶ zijn bespiegelingen een synoniem voor betrachtingen. -Bespiegelingenølijkt me om twee redenen een betere vertaling dan -alleenspraakø De eerste reden is dat -alleenspraakøeen vertaling is van soliloquium en niet van betrachtingen en de tweede reden is dat -bespiegelingenøheel goed bij de inhoud van het boekje past.

Het Soliloquium van Teellinck begint met een voorwoord. Het boekje is gericht aan de godzalige Philothea. Zij vroeg zich af hoe ze tot de weinigen zou kunnen behoren die zalig zullen worden. Teellinck schrijft over haar: *ØOch! Of Godt gave, sulcke ghepeyfen, ende sulcke betrachtinghen, aen vele duysenden menschen, die nu noch al onbekommerd daer henen leven, ende in haer voeden, de hope der saligheyt, welcke noch noyt gekomen en zijn aen den dale Achor.*²⁷ In het voorwoord zegt Teellinck verder dat hij de wisseling van troost en verlatenheid beschreven heeft die bij hem en anderen voorkomt die door de angsten der bekering tot de ware wedergeboorte gebracht worden. Hier geeft hij zelf aan dat dit werkje over de gedachten en gevoelens van bekering te schrijven.

Van Oosterwijck heeft zijn berijming *ØWillem Teelincks Soliloquium, ofte Alleen-sprake eens zondigen mensches, die nu is in den angst der Weder-Geboorte: : op zang-r m gestelt / door Volkerus van Oosterw ckøgenoemd*. Hiermee geeft hij aan dat hij geen heel nieuw werk heeft geschreven, maar slechts het werk van Teellinck op rijm heeft gesteld. Opvallend is dat Van Oosterwijck dit werk en de Heidelbergse Catechismus niet gewoon op rijm zet, maar op zangrijm. Dit geeft aan dat het werkje niet bedoeld is als elitaire poëzie, maar om gezongen te worden Volgens Neerlandica E. Stronks werd er in de Gouden Eeuw veel gezongen.²⁸ Het doel van geestelijke liederen was om de gelovigen te stichten en een alternatief te bieden voor wereldlijke liederen. Deze liederen werden dan vooral thuis of in gezelschap gezongen. De dichters hadden daarbij vooral de eenvoudigen onder de gelovigen op het oog.²⁹ Niet iedereen kon lezen in die tijd en gezongen teksten waren gemakkelijker te onthouden dan proza. Op die manier waren Bijbelteksten, geloofsbelijdenissen en geestelijke werken voor ieder gemeentelid toegankelijk.

Van Oosterwijck zette werken om in rijm met als doel de jeugd te onderwijzen en omdat de rooms-katholieken dat ook deden: *ØUyt een heylige Aemulatie ende jalousie, vermits ick sag dat de Paepsche Leraren om hare jeugt te onderwijsen, inde Fondamenten en gronden van hare supersttieuse Religie, oock daer toe ghebruycken het middel van die op Zangh-Rijmen te stellen.*³⁰

²⁵ W. Teellinck. *Soliloquium of Betrachtingen eens zondaars, die hij gehad heeft in de angst zijner wedergeboorte. In het hedendaags Nederlands vertaald door J. Koppejan*, (tweede druk 1991), Houten, 1985

²⁶ Historische woordenboeken op internet, <http://gtb.inl.nl/?owner=WNT> [28-06-2011]

²⁷ Teellinck, Soliloquium, voor-reden

²⁸ Stronks, a.w., 39

²⁹ Stronks, a.w., 43

³⁰ V. van Oosterwijck, *De Heydelbergsche ende Nederlantsche Catechismus op Sang-rijm gestalt*, Delft 1666

Hij draagt zijn berijming op *aan de hoog- en wel-geboren gravinne en vrouwlijn Ameila Louysa Wilhelmina* omdat zij en haar man Van Oosterwijck zo hartelijk ontvangen hebben. Het voorwoord wordt gericht aan *den Zang-lievenden Lezer*. In het voorwoord geeft van Oosterwijck aan dat het werkje van Teellinck hem bijzonder aansprak. Aan het begin van elk hoofdstuk staat op welke wijs dit hoofdstuk gezongen moet worden. Teellinck gebruikt hierbij vooral geestelijke melodieën.

Apostrofe en exclamatio

Teellinck spreekt in *Soliloquium* diverse malen zijn ziel en God aan. Volgens Van Boven en Dorleijn bevatten lyrische teksten een aangesproken persoon of instantie die *apostrofe* wordt genoemd. Verder bevatten lyrische teksten een uitroep of *exclamatio*, vaak herkenbaar aan tussenwerpsels als *o*, *oh* of *ach*.³¹ Het object van de uitroep kan samenvallen met dat van de *apostrofe*, maar dat hoeft niet. Hoewel de toon van een lyriek uit de zeventiende eeuw intiem kan zijn, is het toch bedoeld voor een groot publiek. Het werk gaat niet alleen over de schrijver, maar over alle gelovigen die zich erin herkennen. De ik-figuur uit een lyriek ziet zich als een boodschapper van een waarheid buiten zichzelf. Het gaat bij religieuze lyriek dan om de waarheid van zijn of haar kerk.³²

In de eerste zin van het eerste hoofdstuk zegt Teellinck: *Mijn ziele, wat mijmert ghy aldus?* De ziel wordt aangesproken op haar ervaring: *dorige erbarenheyt heeft u ghenoech gheleert* *ghy hebt nu reede dus lange in de wereld geleeft.* In paragraaf vier komt de eerste exclamatio: *och arme!* In hoofdstuk drie, paragraaf twee, komt een exclamatio voor die niet samenvalt met de apostrofe: *och neen*. In paragraaf 3 komt een positieve exclamatie voor: *Jae het is de waerheyt*. In hoofdstuk vijf vindt er een interessante wending plaats, dan wordt niet meer die ziel, maar God rechtstreeks aangesproken. Dit gebeurt in verschillende bewoordingen: *Och Heere Godt Almachtigh, ô groote Godt, ô Heere, ô Heere Godt* of *ô Fontein des Levens*. In hoofdstuk zes vinden een aantal exclamaties plaats zonder dat er iemand aangeropen wordt. Het gaat om de uitroep: *Och! Och!* is bedoeld om het verdriet van de zondige ik-figuur kracht bij te zetten. Vanaf hoofdstuk negen wordt God op een andere manier aangesproken: *Daerom bidde ick du ô Heere* *Maer nu Heere* *Is het oock niet alsoo Heere* Vanaf paragraaf vijf gaat de auteur ook dingen aan God vragen: *Gebe oock Heere*, *gebe daerom Heere*, *gebe my jae Heere* *Gebe my derhalben ô Heere* In hoofdstuk 23 wordt de ziel weer aangesproken: *Dat is het dan mijn ziele wat hapert u dan noch mijn herte want hanght daer noch om u?* In de overige hoofdstukken spreekt Teellinck God aan als een persoon. Hij stort als het ware zijn hart voor God uit. Samenvattend zou je kunnen zeggen dat in dit boekje Teellinck de eerste vier hoofdstukken zijn eigen ziel aanspreekt

³¹ Van Boven en Dorleijn, a.w., 18

³² V Strien en Stronks, a.w., 335

en vervolgens God aanspreekt. Hierbij maakt hij gebruik van uitroepen.

Volckerus van Oosterwijck gebruikt in zijn berijming ook diverse apostrofjes en exclamaties. Het eerste hoofdstuk begint met: *“Sus, sus, mijn ziele!, sus. Hoe mijmert gy aldus. Waer loopen uw gedachten?”* Van Oosterwijck begint diverse malen met de uitroep *“Oø*. Dit doet hij wel gedoseerd, maximaal eenmaal per vers. Verder volgt hij de indeling van Teellinck. In de eerste acht hoofdstukken wordt de ziel aangesproken en vervolgens worden afwisselend God en de ziel aangesproken. Van Oosterwijck maakt gebruik van de harde regelafscheiding, elke zin begint op een nieuwe regel.

Volgens de vertaler J. Koppejan maakt Teellinck *“rijkelijk gebruik van tussenwerpsels, stopwoorden en bijwoorden van modaliteit, b.v. och, ook, toch, nog even, immers, enz. Ook dit is een eigenaardigheid van “s mans stijl. Ik kon ze dus moeilijk weglaten.”*³³ Ik ben het met Koppejan eens dat Teellinck rijkelijk gebruik maakt van deze woorden en dat je deze woorden moeilijk weg kunt laten zonder afbreuk te doen aan de oorspronkelijke tekst. Maar het gebruik van tussenwerpsels is niet zomaar een eigenaardigheid van ø mans stijl. Het werk van Teellinck staat in de traditie van de religieuze lyriek, waarin men gebruik maakte van sterk beeldend en emotionerend taalgebruik mét diverse bijwoorden van modaliteit.

Het werk van Volckerus van Oosterwijck staat in de traditie van de zeventiende-eeuwse religieuze dichtkunst. In de bloemlezing *Het hart naar boven. Religieuze poëzie uit de zeventiende eeuw*³⁴ zijn vier gedichten van Volckerus van Oosterwijck opgenomen. In de bundel is een gevarieerde bloemlezing te zien van een priester, diverse predikanten en burgers met uiteenlopende beroepen. Men dichtte om de leerstellingen van de anders kerkelijken aan te vallen, om de heilsfeiten opnieuw onder woorden te brengen en in een enkel geval om ergens de spot mee te drijven. Het op zangrijm zetten van werken, wat Van Oosterwijck meerdere keren gedaan heeft, was in de zeventiende eeuw heel gebruikelijk. Kortom, zowel Teellinck en Van Oosterwijck stonden in de traditie van religieuze lyriek en Van Oosterwijck stond ook in de traditie van de zeventiende-eeuwse liedkunst.

Conclusie

Op ø Hof heeft gelijk als hij zegt dat Van Oosterwijck het *Soliloquium* in poëzie heeft omgezet. Het werk is door hem van prozavorm in rijmvorm omgezet. Op ø Hof ziet echter over het hoofd dat er weliswaar een genreverschuiving plaatsvindt van proza naar poëzie, maar dat het onderliggende genre, de lyriek, bij beide werken hetzelfde blijft. Immers, volgens de onderverdeling van Van

³³ W. Teellinck. *Soliloquium of Betrachtungen eens zondaars, die hij gehad heeft in de angst zijner wedergeboorte. In het hedendaags Nederlands vertaald door J. Koppejan*, (tweede druk 1991), Houten, 1985

³⁴ T. van Strien en E. Stronks. *Het hart naar boven. Religieuze poëzie uit de zeventiende eeuw*, Amsterdam, 1998

Boven en Dorleijn behoren zowel Teellincks *Soliloquium* als de bewerking van Van Oosterwijck tot de lyriek. Het *Soliloquium* bevat diverse aanroepen (apostrofes) en uitroepen (exclamaties) en geeft uitdrukking aan een moment gebonden gevoel, namelijk de bekering en de wedergeboorte. Toch zit er een verschil in beide werken. In het *Soliloquium* van Teellinck zit geen rijm en geen duidelijke regelafscheiding. Het *Soliloquium op zangrijm* is wel in rijmvorm geschreven en kent een duidelijke regelafbakening. Elke zin begint op een nieuwe regel.

Het *Soliloquium* is dus lyriek in prozavorm en het *Soliloquium op zangrijm* is lyriek in poëzievorm. Beide werken passen binnen de traditie van de zeventiende-eeuwse religieuze lyriek, waarin een waarheid buiten de schrijver zelf verkondigd wordt. De berijming van Van Oosterwijck past ook binnen de traditie van de zeventiende-eeuwse religieuze liedcultuur.

III: Analyse *Soliloquium* van Willem Teellinck

Vorm & ontvangst.

Het *Soliloquium* bevat een voorwoord, inhoudsopgave dertig hoofdstukken, een gebed en drie nabetrachtingen. De vijfde druk die in de universiteitsbibliotheek van Utrecht te vinden is heeft aan het einde ook nog een register met alle werken van Teellinck. De zesde druk bevat aan het einde een apart hoofdstuk met de naam *Manieren om Predikationen te stellen*. Aan het begin van elk hoofdstuk staat de titel. Deze titel is eigenlijk een korte samenvatting van het hoofdstuk. De drie nabetrachtingen zijn ook gebeden van de gelovige.

Het *Soliloquium* is tot op de dag van vandaag diverse malen herdrukt in de Nederlandse en de Duitse taal. In 1635 kwam de derde druk van *Soliloquium* uit in Middelburg, in 1647 gaf Francois Boels de vijfde druk uit in Dordrecht. Anthony de Later gaf in 1653 de zesde druk uit met het extra hoofdstuk. Dit is tevens het eerste exemplaar dat in het kleinere duodecimo formaat is gedrukt. Latere uitgevers volgden wel het nieuwe formaat, maar lieten het toegevoegde hoofdstuk achterwege. In 1665 verscheen de zevende druk te Amsterdam. De berijmde versie van Van Oosterwijck kwam in 1668 uit. In de twintigste eeuw verschenen twee hertalingen in het Nederlands.³⁵ In 1671 verscheen de eerste vertaling van het *Soliloquium* in het Duits. In 1676 en 1693 verschenen herdrukken. In 1984 kwam er in Duitsland een herdruk uit van de Middelburgse uitgave uit 1653 met een inleiding en commentaar van de uitgevers.³⁶ De vele herdrukken, de vertaling in het Duits en de berijming laten zien dat het *Soliloquium* een populair boekje was in de zeventiende eeuw. In de twintigste eeuw kwam er weer een opleving, met hertalingen in modern Nederlands en een heruitgave voor de Duitse wetenschap.

Poëtische kenmerken

Uit het vorige hoofdstuk bleek dat de *Soliloquium* tot de lyriek gerekend kan worden. Dit is een genre dat vooral in poëzievorm voorkomt. Toch is de *Soliloquium* proza, het werkje bevat namelijk doorlopende zinnen. Dat neemt niet weg dat de *Soliloquium* poëtische kenmerken heeft. De voorbeelden die ik uit het *Soliloquium* haal zijn voorbeelden om de poëtische kenmerken aan te duiden. Bepaalde kenmerken komen vaker voor dan bij de genoemde voorbeelden, maar het is ondoenlijk om alle voorbeelden te benoemen die in *Soliloquium* staan.

³⁵ W. Teellinck, *Soliloquium : geestelijke regelen I; in het ... Nederlands bewerkt met ongewijzigde inhoud door J. van der Haar*, Amersfoort, 1969

W. Teellinck, *Soliloquium of Betrachtungen eens zondaars, die hij gehad heeft in de angst zijner wedergeboorte. In het hedendaags Nederlands vertaald door J. Koppejan*, (tweede druk 1991), Houten, 1985

³⁶ W. Teellinck. *Soliloquium, ofte alleensprake eens zondaers, in den angst zijner wedergeboorte; uitg. en toegel. door Herman Vekeman*, Erfstadt, 1984

Intertekstualiteit

In teksten wordt vaak een beroep gedaan op de kennis van andere werken, bijvoorbeeld uit de Klassieke Oudheid, Bijbelverzen of boeken die in die tijd populair waren. Dit verschijnsel heet intertekstualiteit. De schrijver kan een enkele uitdrukking uit een dergelijk werk overnemen of een basispatroon waarop een heel plot of verhaal is gebouwd.³⁷

De Duitse letterkundige Barbara Hollenbenders-Schmitter betoogt in haar proefschrift dat het Soliloquium van Willem Teellinck een mystiek geschrift is. Belangrijke bronnen voor deze gereformeerde mystiek waren de Bijbel, en dan met name de psalmen, de Paulusbrieven en het Hooglied, en de laatmiddeleeuwse monniken Bernard van Clairvaux en Thomas á Kempis.³⁸ Hoewel de meningen verdeeld zijn of het Soliloquium werkelijk een mystiek geschrift is, Voetius is het daar bijvoorbeeld niet mee eens, staat het vast dat Teellinck wel degelijk uit de genoemde bronnen heeft geput.³⁹ Teellinck is niet de eerste persoon die een boekje met de titel *Soliloquium* schreef. Bonaventura en Thomas á Kempis gingen hem voor.⁴⁰ Het boek van de tweede schrijver heeft niet alleen dezelfde titel, de inhoud vertoont ook grote overeenkomsten, zoals onderstaande tabel laat zien:

Thomas á Kempis ⁴¹	Willem Teellinck
Hoofdstuk I: Van het verlangen der God zoekende ziel Dialoog tussen Philothea en Theophilus Philothea is de ðGod aanhangende zielø	Voorwoord: God-soeckende betrachtungen. Dialoog tussen Philotheas en de auteur van het traktaat. Philothea is de ðuytverkorende Vrouweø
Hoofdstuk III ðMijne God, mijn leven heb ik met vele zonden bedoezeld; doch zie mijne tranen, die ik om haar stort voor uw aanschijn.ø	Hoofdstuk V ðDe verslaghen sondighe menscheí belijdt zijne sonden voor God.ø
Hoofdstuk III ðMaar indien ik het verzuim, zult Gij mij dan niet later streng bestraffen? Zoo niet hier, zeker hiernamaals zult Gij mij straffen. Niets gaat	Hoofdstuk VI ð maer ick/ o wee! Wee my! Hebbe steeds dyne ghenade misbruyckt tot wulpisgheydt. Soos out ghy my oock van nu aen billicken moghen

³⁷ van Boven en Dorleijn, a.w., 73-75

³⁸ B. Hollenbenders-Schmitter, *Willem Teellinck: Soliloquium, mystischen Gebet im Zeitalter des barock. Eine Analyse*, Keulen, 1989

³⁹ W.J.M. Engelberts, *Willem Teellinck*, Amsterdam 1973

⁴⁰ Bonaventura, *Soliloquium*, 1400

Thomas á Kempis, *Soliloquium animae*, 1474

⁴¹ J.A. van Lieshoud (vert.), *Alleenspraak der ziel van Thomas A Kempis*, Amsterdam, 1913

<i>immers ongewroken voorbij.ø</i>	<i>verlatení Ja ghy mooght heere/ my het soo laten besterven/ tot mijn eeuwich verdriet.ø</i>
<p>Hoofdstuk XIX</p> <p><i>Want krank, niet van liefde maar van verderfelijken onlust is de ziel, die door den gloed der eeuwige zon niet bestraald wordt. Maar als zij, wanneer zachtkens de zuidenwind waait, uit haar kilheid en droefheid ontdooit, dan begint zij seffens te gloeien van verlangen naar dat ingestorte licht voor de geheime, onbegrepen Godheid. O matelooze gloed der waarachtige Zon, wat al warmte brengt gij dan voort in de minnende. Gij lost de duisternis der droefheid op, en moeizame werken herleidt Gij tot niets. Na lange jaren en dagen van armoede schenkt Gij troost in overvloed met één enkele stralengloed. O artsenij der bedroefden, o schitterend licht der dwalenden en zoekenden. Straal Gij aldoor voor mij; bereidt Gij in mij eene woning, totdat aanlichte het eeuwige licht.ø</i></p>	<p>Hoofdstuk II</p> <p><i>die daer zijt een alverwermende/ ende koesterende sonne/ voor seker houdende/ dat soo ick maer een weyning begonde van dy af te laten/ dat dan stracx mijn herte/ soude verkoelen/ ende allencxkens weer ys-koudt worden/ daer-en-teghen/ soo ick my kan houden in dijne teghenwoordigheyt die dijne boden maekest tot een vlamvend vyer, die ick dan allencxkens meer ende meer/ met een geestelicke heylige verweringhe sal aenghedaen werdení tot dat ick sal geheel in dijne liefde ontbranden.ø</i></p>

De opbouw van de beide boeken is ook in grote lijnen hetzelfde:

Onderwerp	Thomas á Kempis	Willem Teellinck
De begeerte van de God-zoekende ziel	Hoofdstuk 1	Hoofdstuk 4-6
De weeklacht over de tijd van de nalatigheid	Hoofdstuk 4	Hoofdstuk 11-17, 25
Het verachten van deze tijdelijke wereld	Hoofdstuk 5-10	Hoofdstuk 1-3, 7-9
Het zoeken naar het hoogste goed	Hoofdstuk 12	Hoofdstuk 10
De vereniging van de ziel met God	Hoofdstuk 13	Hoofdstuk 23-24
Het vurige verlangen van de ziel	Hoofdstuk 14-21	Hoofdstuk 18-22, 26-29

Er is echter wel een belangrijk verschil tussen beide werken: Á Kempis heeft een hoofdstuk gewijd aan de vraag hoe men de roemrijke Maagd moet gaan begroten en van de vertroosting der goedertieren maagd Maria. Hier kon de gereformeerde Teellinck niets mee. Toch kunnen we aan de hand van de overeenkomsten in taalgebruik, thematiek en opbouw concluderen dat Teellinck het boek van Thomas á Kempis gekend heeft.

Verder verwijst Teellinck in het *Soliloquium* vanzelfsprekend naar de Bijbel. Als Teellinck expliciet naar de Bijbel verwijst, gebruikt hij voor de Bijbel steevast *het Woord*. Het gebruik van Bijbelteksten in liedteksten was een manier om de Bijbel toegankelijk te maken voor de minst geleterden. De lieddichters dichtten daarom in de Statenbijbeltaal, die de gelovigen zelf konden lezen en iedere zondag van de kansel hoorden.⁴² In het geval van Teellinck en Van Oosterwijck was het gebruiken van Bijbelteksten niet alleen educatief. Ze haalden er ook herkenning uit voor een bekeringsweg. De teksten uit de Bijbel gebruikten ze om de gevoelens en fases van een bekering weer te geven.

Teellinck verwees naar de profeten, de psalmen, het Hooglied, de evangeliën en Bijbelse personages. De eerste profetische verwijzing is die van het *Egyptische riet*⁴³ Door daar op te steunen, val je met een doorboorde arm ter aarde. Dit is een verwijzing naar de koningen van Israël die op de macht van Egypte steunden. Teellinck verwijst naar de profeet Jesaja als hij zegt: *Heere/ ghy hebt u wel binnen laten/ oock van die op niet ensochten*⁴⁴, *ghy en begeert den doot des sondaers niet en ghy en wilt die glimmerende wiecke niet uyt-blusschen*⁴⁵ *en alsoo zijn dijne wegen hooger als onse wegen, ende dijne gedachten hoger dan onse gedachten*⁴⁶ Verder verwijst Teellinck naar de profeet Ezechiël met de zin *ende betuyght oock dien-volghende in dijn woordt/ dat vast gaet/ gaet/ dat ghy wilt/ dat alle menschen saligh worden*⁴⁷

Teellinck haalt ook de psalmen aan, zoals psalm 121: *Soo sien Heere/ mijne ooghen op tot op/ van daer my de hulpe komen moet* en psalm 103: *om te sien dijne Vaderlicke sorghe over my ende my als een Vader sijn kindt verschoont hebt: Gelijck een Arent sijn nest opwect, over sijne jongen sweeft í soo hebt ghy my / O Heere/ alleene geleydt*.

Vanaf hoofdstuk 22 beschrijft Teellinck de liefde tussen de ziel en Christus. Hij maakt daarbij gebruik van de motieven en woordenschat uit het Hooglied: *Heere/ maar woudet uwe slincker-handt onder mijn hoofd leggen/ ende uwe rechter- handt over nuhb borst slaeb; dan soude*

⁴² E. Stronks, a.w., 49

⁴³ W. Teellinck, *Soliloquium*, I, 2

⁴⁴ Teellinck, a.w., XVIII, 4

⁴⁵ Teellinck, a.w., XVIII, 5

⁴⁶ Teellinck a.w., XIX, 7

⁴⁷ Teellinck, a.w., XIX, 5

*mijn ziele sachte liggen*⁴⁸ en *ghy hebt den wijn der vreugden/ om de bedroefde herten te verquicken: ghy hebt dappelen des troostes/ om de versmachte gemoederen te laven*⁴⁹

De eerste verwijzing naar de evangeliën en Paulus vinden we in hoofdstuk vier, paragraaf 3: *-Die oock synen eyghenen Sone ghegeben heeft op dat een iegelijk die in hem gelooft/ niet en bergae maer het eeuwige leben hadde: soo beleben wy oock nu mijn ziele dese gesegende tijde/ Daer in sich de Sine Godts in den vleesche geopenbaert heeft.* Dit is een duidelijke verwijzing naar Johannes 3:16 en 1 Timotheüs 3:16. In de eerste paragraaf van het twaalfde hoofdstuk verwijst Teellinck weer naar Timotheüs: *-Och Heere/ mijn Godt/ ick bersae uit sijn woort/ dat ghy bewoont een licht dat niemandt kan genaken.* In Timotheüs 6:6 luidt als volgt: *-Die alleen onsterflickheyt heeft, ende een ontoegankelick licht bewoont: den welcken geen mensche gesien en heeft, noch sien en kan: welcken zy eere, ende eeuwige cracht. Amen.*⁵⁰ In hoofdstuk 10 heeft Teellinck het verlangen *-Dat jae alle mijne begeerten boben-waerts gestiert worden/ ende steeds nae onberganckeliche/ ende insienliche dinghen op-gedragen worde.*⁵⁰ Het advies van de apostel Paulus luidt: *-Bedenckt de dingen die boven zijn, niet die op de aerde zijn*⁵¹

Teellinck verwijst twee keer naar een Bijbels personage. In het eerste geval naar een -goedø personage en de tweede keer naar een -slechtøpersonage. In hoofdstuk 11 paragraaf 5 vraagt Teellinck of zijn hart net zo geopend mag worden als dat van Lydia. Het Bijbelverhaal gaat als volgt: *-Ende een sekere vrouwe, met name Lydia, een purper-verkoopster, van de stad Thyatiren, die Godt diende, hoorde [ons]: welcker herte de Heere heeft geopent, dat sy acht name op het gene van Paulo gesproken wiert.*⁵² In hoofdstuk 27 paragraaf 4 zegt Teellinck dat als een of andere mens hem kwelt, een Simeï hem komt vervloeken of onrecht aandoen, dit een beproeving is, een kastijding van God voor zijn zonden. Dit wijst naar het Bijbelse verhaal waar een familielid van Saul, Simeï, al vloekende koning David tegemoet komt.⁵³

Stijlfiguren en beeldspraak

Een stijlfiguur is een herhaling of afwijking in de tekst die opvalt. Een stijlfiguur is dus een afwijking van het normale taalgebruik om een speciaal effect te bereiken. Veel gebruikte stijlfiguren van Teellinck zijn de opsommingen en de tautologieën. Paragraaf 1 van hoofdstuk vier bevat een lofrede op God:

-Eben in den grooten Godt/ die alle dingen uyt niet geschapen heeft/ ende noch onderhoudt/ Die meerder is dan alle/ die het alleene is, die hooghe/ ende oneyndiger wijze berheben is/ boben al

⁴⁸ Teellinck a.w., XXIII, 1 vgl. Hooglied 2:6 en 8:3

⁴⁹ Hooglied 2:4-5

⁵⁰ Teellinck, a.w., X, 1

⁵¹ Fillipenzen

⁵² Handelingen 16:14

⁵³ 2 Samuël 16:5

wat de werelt genoemt wert/ boben alle creaturen/ boben het Choor der Enghelen/ boven alle lof ende danck, boben al wat wy kunnen begrijpen ofte bersinnen/ die daer jae is een bolle Zee/ een springhende Fonteyne ban al wat schoon/ ban al wat heerlijk/ ban al wat lieffelick/ ban al wat bermackelick/ ban al wat wenschelick/ ban al wat begeerlick is. Die jae is de lebendighe Springhader/ ban alle ware breught/ bergenoegen/ ende foulaes.ϕ

Teellinck gebruikt verschillende uitdrukkingen om duidelijk te maken dat God boven alles verheven is. Verder gebruikt hij een herhaling om aan te geven wat God geeft. Schoon, heerlijk en liefelijk zijn verschillende woorden die ongeveer op hetzelfde neerkomen. Om God te omschrijven gebruikt Teellinck verschillende metaforen: volle Zee, springende Fontein en levende Springader. Om te omschrijven wat God doet maakt Teellinck ook gebruik van de herhaling: *Die daer heeft troosten /ober-schrijdende alle swarigheden/ bersoetende alle bitterheden/berdoobende alle pijnen en tozmentenϕ* Ook hier gebruikt Teellinck weer verschillende woorden voor iets wat op hetzelfde neerkomt.

Een andere lange opsomming staat in paragraaf 10 van hoofdstuk veertien:

Och! Mijn huys/ mijn kamer/ mijn bedde/ mijn oor-kussen/ aldaer ick op of ontrent gheweest ben/ souden alle teghen my konnen ghetuygen/ dat ick door døydelheydt/ wispelturigheyt/ ende snoode onghestadigheyt mijnes verdorven hertes; hebbe berguist/ door-ghebracht/ ende my onnuttelicken quijt gemaect/ vele kosteliche uyren/ dagen/ weken/ maenden/ jae jaren; in het bedenken /begeren/ soecken/ ende op-jagen/ van niet/ dan een deel ydele berganckeliche/ jae schadeliche /verderffeliche/ sondighe/ bedzieckelicke schaduwen/ ende ydelheden.

Het is opvallend dat de eerste opsomming van groot, het huis, naar klein, het oorkussen, gaat. Teellinck herhaalt vervolgens in verschillende woorden hoe verdorven zijn hart is. De volgende opsomming van tijd gaat juist van kort naar lang: uren, dagen, weken, maanden en jaren. Hij gebruikt verder verschillende woorden voor hoe hij zich bezig gehouden heeft met ijdele zaken. Soms geeft Teellinck een korte opsomming van twee woorden die op hetzelfde neerkomen, zoals in paragraaf 4 van hoofdstuk 1: *in verloop van u alderkostelichste ende edelste lebenϕ* en in hoofdstuk 4, paragraaf 4: *dat wy wel oyt in de daghen onser onwetentheydt/ blindheyt en de onbekeerlichheit; de wereldt gedientϕ*

Volgens de theoloog W.J.M. Engelberts was Teellinck een praktisch man en verwerkte hij op praktische wijze dingen die hij in de natuur tegenkwam of die om hem heen gebeurde op aardige en gepaste wijze in de preek verwerkte. Dit is te zien in de metafoor van de dood.. De dood wordt met een hoofdletter geschreven, wat duidt op een personificatie. De dood wordt voorgesteld als een deurwachter die personen dagvaard: *dien onherspzekelichen Deur-wachter de Doot is reede op*

wege om my te dach-vaerden⁵⁴ Er zit ook een bijzondere vergelijking in dit boekje, de zonde wordt vergeleken met kleuren in hoofdstuk 21:

*-Jae /Heere/ de sonde sreect my alsoo diepe in \emptyset herte/ sy is daer gheberwet in blauw/in root/
in rozijn-berwe/driemaal ober/ dat sy soo daer niet uyt het herte te krijghen en is/ die helsche berwe
en is soo niet uyt te wzijben/men soude eer het kleedt ontween wzijben het herte geheel vermorselen/
dan de aenklebende sonde daer uyt wrijben \emptyset ⁵⁵*

Teellinck wijdt over twee zaken uitgebreid uit: de goedheid van God en de zonde van zijn eigen hart. Hier sluit taalgebruik mooi aan op de betekenis van de tekst.

Conclusie

Het *Soliloquium* is goed ontvangen en genoot zelfs bekendheid in Duitsland. Naast de Bijbel is het *Soliloquium* van Thomas á Kempis een belangrijke inspiratiebron geweest voor Teellinck. Wat betreft de Bijbel haalde Teellinck vooral teksten uit de Psalmen, de grote profeten, het Hooglied en de Paulusbrieven. Ondanks dat de tekst proza is, heeft Teellinck veel poëtische kenmerken in de tekst verwerkt, zoals opsommingen over de goedheid van God en de zonde van zijn eigen hart en metaforen over de zonde en de dood.

⁵⁴ Teellinck, a.w., VI, 2

⁵⁵ Teellinck, a.w., XXI, 12

IV: Analyse Willem Teellicks Soliloquium op zangrijm gesteld

Vorm & versie

Van Oosterwijck heeft voor zijn berijming van het *Soliloquium* bijna dezelfde vorm aangehouden als Teellinck. Ook zijn berijming begint met een voorwoord en geeft aan het begin van elk hoofdstuk een korte samenvatting van wat de lezer te wachten staat. Verder heeft Van Oosterwijck het gebed aan het einde van de *Soliloquium* ook op rijm gezet. Hij heeft zelfs de oorspronkelijke titel *–Een bijzonder gebed over het lijden van Christus* veranderd in *–Klachte van een bedroefde Ziel over hare zonden en Christi wonden*. Als laatste heeft zijn boekje achterin de *–Tafel van alle capittelen deses Boecks* opgenomen, in tegenstelling tot Teellinck die de inhoudsopgave na de inleiding gezet heeft. De drie nabetrachtingen heeft van Oosterwijck niet berijmd.

Nu is het de vraag welke uitgave van het *Soliloquium* Van Oosterwijck berijmd heeft. De eerste, tweede en vierde druk van het *Soliloquium* zijn verloren gegaan. Van Oosterwijck heeft het extra hoofdstuk van de zesde druk en de drie nabetrachtingen niet berijmd. De drie nabetrachtingen staan in elke bekende druk van het *Soliloquium*. Er zijn geen aanwijzingen dat de drie nabetrachtingen niet van Teellinck zelf zijn, omdat zowel Op ø Hof als Hollenbenders-Schmitter geen melding maken van die mogelijkheid. Van Oosterwijck heeft ze dus bewust weggelaten. Misschien vond hij het niet gepast om deze gebeden op wijs te zetten of had hij tijdgebrek. De zevende druk van het *Soliloquium* verscheen in 1665 en Van Oosterwijcks berijming kwam in 1668 uit. De zevende druk is in Amsterdam uitgegeven en daarmee het eerste exemplaar dat ver buiten Zeeland uitgegeven is, de eerdere drukken komen uit Middelburg en Dordrecht. Het duurde dus wel een paar jaar voordat het boek *Soliloquium* wijdverspreid werd buiten Zeeland. Dat blijkt ook uit het feit dat de eerste Duitse druk uit 1671 stamt, dus het *Soliloquium* kreeg pas na 1665 ook buiten de Republiek der Nederlanden bekendheid. Ik denk daarom aan de hand van het uitgavejaar en de drukplaats dat Van Oosterwijck de zevende druk heeft gebruikt.

Melodie

Zoals gezegd heeft Van Oosterwijck de *Soliloquium* op zangrijm gesteld. Hij geeft aan het begin van elk hoofdstuk aan op welke wijs het hoofdstuk gezongen moet worden. Veel hoofdstukken zijn op meerdere wijzen te zingen. Ik benoem de melodieën in onderstaande tabel in dezelfde volgorde als Van Oosterwijck doet:

Hoofdstuk I	Lof-sang Marie	O onbedachte jeugd
Hoofdstuk II	Tien geboden	God is mijn licht

Hoofdstuk III	Psalm 138	O zalig heylig Bethlehem	Twee verfen genomen voor één.	
Hoofdstuk IV	Psalm 23			
Hoofdstuk V	Psalm 91	Voorganger en geleydes man		
Hoofdstuk VI	Psalm 118	Tien geboden	Soo christelijke jongelingen	
Hoofdstuk VII	Psalm 93	Psalm 85	Engelsche Fortuyn	O Heer is enckel soetigheyt
Hoofdstuk VIII	Psalm 103			
Hoofdstuk IX	Psalm 116			
Hoofdstuk X	Sulamite keert weder			
Hoofdstuk XI	Psalm 24	Gy dochter Sions weeft verheugt		
Hoofdstuk XII	Als ick uyt wandde ga	Ten is niet alle tijt		
Hoofdstuk XIII	Onze Vader	Psalm 117		
Hoofdstuk XIV	Psalm 118	Tien geboden	Soo christelijke jongelingen	
Hoofdstuk XV	Psalm 130	Wilhemus van Nassouwen	Gansch-treurig en verslagen	
Hoofdstuk XVI	Oh heylig zalig Bethlehem	Psalm 138		
Hoofdstuk XVII	De wereld als ik sterf	O Heere Davids Soon		
Hoofdstuk XVIII	Ô kers-nacht	Moet dan ¶ beginsel van u lijden		
Hoofdstuk XIX	Psalm 8	Gansch weinig sijn de dagen van mijn leven		
Hoofdstuk XX	Hoe leg ick in deespelende	Ach ick elendig swacke mensch		
Hoofdstuk XXI	Psalm 100	Komt laet ons tot de Herders gaan		
Hoofdstuk XXII	Psalm 9	O hooghste Heer, o		

		eeuwig God		
Hoofdstuk XXIII	O Jesu, als mijn sterf-uur naakt	Hoe moedig is een kloeck solsaat		
Hoofdstuk XXIV	Psalm 58	O Godt, sal ick nog langer klagen?	O schoone loven alle Menschen	
Hoofdstuk XXV	Elck heeft sijn bysonder drijven	Loof den Heere mijne ziele	Laet een ander beklagen	
Hoofdstuk XXVI	Psalm 146	Wat ick denke lees of schrijf		
Hoofdstuk XXVII	Psalm 7	Psalm 47	Psalm 59	Ter plaetse mijner vremlingschappen
Hoofdstuk XXVIII	Hoe leg ick hier in deesqellende	Ach ick ellendig swacke mensche		
Hoofdstuk XXIX	Mijn ziel barst nu van vreugde uyt	Ick ben seer vrolick in den Heer		
Hoofdstuk XXX	O kers-nacht	Ach, dat mijn hert en mijn gedachten	Moet dan q beginsel van u leiden	

Van Oosterwijck maakte vooral gebruik van de melodieën uit het psalmboek. Iedereen kende bepaalde psalmmelodieën, daarom staat op het titelblad van Oosterwijcks *Keur van Heilige stoffen uyt Gods woord* dat in deze bundel de *alder-bekendste* psalmen gebruikt werden. Er staan echter ook wereldse melodieën in deze lijst, zoals *Twee verfen genomen voor één*. Een wereldse melodie kwam in ongeveer één derde van de zeventiende-eeuwse gereformeerde liedboeken voor.⁵⁶ Dit was omstreden, Stronks noemt verschillende predikanten die zich verplicht voelden om verantwoording af te leggen voor het gebruik van wereldse melodieën. De uitgevers hadden er echter geen moeite mee en voorzagen op verzoek van de kopers de oorspronkelijk op psalmmelodieën geschreven liederen van een nieuwe, wereldse wijs.⁵⁷ De vraag is of dit al bij de eerste druk gebeurd kan zijn. In het geval van het *Soliloquium op zangh-rijm gesteld* is de eerstgenoemde melodie die van een psalm of een geestelijk lied, pas daarna worden andere melodieën genoemd. Zijn die melodieën die als tweede, derde of zelfs als vierde genoemd worden afkomstig van Van Oosterwijck of van de drukker?

⁵⁶ E. Stronks, a.w.,50

⁵⁷ E. Stronks, a.w.,52

Rijm

Van Oosterwijck maakt gebruik van verschillende rijmsoorten. Een voorbeeld uit hoofdstuk twee:

Op de wijze van de tien geboden, ofte God is mijn licht.

Gy segt misschien, ick hebbø mijn saken (A)

nu soo voorsichtig aengeleyt (B)

Dat niemant my die sal ontschaeken (A)

En breken ø geen ick heb gebreyt. (B)

Maer, hebt gy dat oock niet voordesen (C)

*wel **meer** als duysent **mael** geseyt* (B)

Daer ø Son-licht niet en was geresen (C)

Of hebt u doen en staat beschreyt (B)

En een voorbeeld uit hoofdstuk tien:

Geeft dat ick der Beneven (A)

ø Sy waer ick ga of sta, dit mag bedencken (B)

(Om ø boose vleesch te krencken) (B)

Wat in mijn Doop, doen ick eerst was gebooren (C)

In mijn naem is geswooren (C)

Als dat ick vlijtig het boose vleesch soud haten (D)

En de werelt, en de werelt, & c. verlaten (D)

Ey wil dit Heere Jesu (E)

Soo aen mijn arme ziel bekrachten (F)

Dat ick met nieuwe krachten (F)

En uwen Geest, alsoo gestijst mag wandølen (G)

En aller wegen handølen (G)

Dat ick die gunst die gy bewijst uwøvrinden (H)

Lieve Jesu, lieve Jesu, & c. mag vinden. (H)

In hoofdstuk twee is er sprake van omarmd rijm en in hoofdstuk tien is er sprake van gepaard rijm.

Er staan twee eindwoorden in deze strofe die met niets rijmen, daarna staan er zes versregels in gepaard rijm.

Intertekstualiteit

Ook in de dichterlijke bewerking van Van Oosterwijck staan diverse verwijzingen naar de Bijbel, toch geeft hij er zijn eigen draai aan. Soms volgt Van Oosterwijck de Bijbeltekst letterlijker, soms juist niet. Hij heeft ook hier en daar een Bijbelse verwijzing weggelaten. Zo heeft hij in hoofdstuk

elf de verwijzing naar de Bijbelse figuur Lydia volledig weggelaten. In hoofdstuk 27 gebruikt Van Oosterwijck de figuur van Simeï voor een andere moraal:

*Is ø vrouw of kint, of sijn ø mijn soonen
Die my haer teere liefde toonen,
Gedencken moet ick Heer! Dat sy
Al watse doen het doen aen dy
Komt my een Simeï te vloecken
Of wie het is, mijn nadeel soecken
Geeft dat ick sien mag op de roe
En wiese stierm waerom en hoe*

Van Oosterwijck brengt een Simeï in het leven van een christen impliciet in verband met zonden en niet expliciet. Hij noemt het woord *zondenø* niet in zijn berijming, maar hij roept in tegenstelling tot Teellinck hier wel op zelfonderzoek. De gelovige moet onderzoeken hoe de *roeø* in zijn leven werkt en waarom.

In hoofdstuk 12 verwerkt Van Oosterwijck de Bijbelse verwijzing in een stijlfiguur:

*Gy heer, bewoont een Licht
Dat ontoegancklick is
Hoe sal ik sondig wicht
Die woonø in dysternis*

Van Oosterwijck zet heer en wicht tegenover elkaar, en het wonen in ontoegankelijk licht en wonen duisternis.

In hoofdstuk 18 gebruikt Van Oosterwijck het breken van een gekrookt rietje. Teellinck had het over uitblussen van een vlamme wiecke:

*Gy hebt, Ô heer! Gy hebt gesworen
(Dit komt mijn ziel gestadig vooren)
Ck wil den doot des sondaers niet
Hoe sout gy u dan verstecken
En dit gekrookte rietje breken.
Waer is dat oyt van u geschiet?*

Beide beelden komen in het Bijbelboek Jesaja voor: *Het gecroockte riedt en sal hy niet verbreken, ende de roockende vlas-wiecke, die en sal hy niet uytblusschen, met waerheyt sal hy het recht*

voortbrengen.⁵⁸ Het is opvallend dat Teellinck het tweede beeld gebruikt en Van Oosterwijck het eerste.

In hoofdstuk 30 dicht Van Oosterwijck een interessante toevoeging. Het Bijbelse beeld van het beloofde land is een land van melk en honing. Als er naar de hemel wordt verwezen, wordt er ook naar de boom des levens verwezen. Dit was nog niet genoeg voor Van Oosterwijck. Hij dichtte het volgende:

*Gy hebt my in een landt doen woonen
Als een van u geliefdste Soonen
Alwaer den Boom des levens stont
En, daemee vultøvan Oly-boomen⁵⁹
van Boter, kaes, van Honing stroomen
En wateren des Levens vondt.*

In het beloofde land van Van Oosterwijck bevinden zich dus ook nog boter en kaas!

Net zoals Teellinck maakt Van Oosterwijck veelvuldig gebruik van beelden die ontleend zijn aan het Hooglied. In hoofdstuk 27 staan twee verwijzingen naar het Hooglied dat niet in de originele versie van Teellinck staat: *Of door mijn zielen-hof de zuyd en noorde-wint, tot stercking van mijn ziel, sich ryschend niet en vintø* En *O, dat ick u mocht om-armen/Mijnen waerden bruydegom/ En mijn Ziel aen u verwarmen/ Die u lof gestaeg uyt brom.* *Hetzelfde geldt voor hoofdstuk 28: O lieve bruydegom! Ey segme doch eens, hoe Hoe raeck ick aen twee vleugøden om Te vliegen naer u toe.*

In hoofdstuk 28 en dertig heeft Van Oosterwijck de tekst van Teellinck bijna letterlijk berijmd:

Teellinck

Hoofdstuk XXX, 25

*Ontwaeckt Noorden wint, en komt ghy Zuyden
wint, door-waeyt mijnen Hoff, dat sijne
speceryen uyt-vloeyení*

Van Oosterwijck

Hoofdstuk XXX

*God Heylge Gees! Mijn Ziels beminde
Laet uw Noordøen Zuyde winden
Door-waeyen mijnen ganschen Hof
Totdat de Speceryen geven
Haer volle geur, en ik na ø leven
Altijd mach zingen uwen lof*

⁵⁸ Jesaja 42:3

⁵⁹ Van Oosterwijck bedoelt olijfoliebomen. Aangezien hij in Italië is geweest, zal hij ze daar gezien hebben.

Toch is er een belangrijk verschil, de tekst van Teellinck is veel langer. Hij weidt uitgebreid uit over hoe het in de eeuwigheid zal zijn.

Stijlfiguren en beeldspraak

In het *Soliloquium op zangrijm gesteld* staan diverse metaforen en vergelijkingen. Van Oosterwijck gaat echter creatief met de beeldspraak uit het *Soliloquium* om. Hij voegt metaforen en vergelijkingen toe of hij geeft er zijn eigen draai aan. Zowel Teellinck als Van Oosterwijck maken gebruik van tegenstellingen in hun tekst. De tegenstellingen bij Van Oosterwijck vallen wel meer op, vanwege de rijmvorm. In onderstaande tabel staan drie vergelijkingen tussen het *Soliloquium* van Teellinck en de berijming van Van Oosterwijck:

Teellinck

Hoofdstuk I, 4

*Edoch ghy hebt misschien in desen loop uwes
lebens/ wat aerdsche goederen vergaert/
eenighe bedieninghe/ ofte staet bekomen/ ende
die zijn u misschien nog by-ghebleben; ghy zijt
misschien nu veel rijcker/ dan ghy ober eenighe
jaere waert: maer? Och arme! Wat is dat? Is u
leven niet beter dan den rijckdom/ dan u staet?
Als ghy dan wel toe-genomen hebt in aerdsche
rijckdommen/ ofte staet/ ende hebt doch
afgenomen in den edelen/ ende kostelicken tijt
uwes lebens/ is dat oock niet al schade voor de
handt gheweest/ soo ghy onder-en-tusschen niet
anders/í ./ de rijckdomme/ die ghy nu maer
mooght hebben dan te bozen/ u oock slechts
meer bekommeringhen aen-gebracht hebben?*

Hoofdstuk II, 2

*Soo is het oock seker ende gewis/ dat niet het
hele hebben/ ofte bezitten der aerdsche
dinghen/ brengt het ware ghenoeegen*

Van Oosterwijck

Hoofdstuk I

*want, als gy ø alles dacht te hebben
Op ø alder schoonst, voor Wint en Ty
Vernaemt gy ø bijster laeg te ebben
En dat het schip viel in de ly
Soo dat het geen u in het eerste
Soo soet als honingh scheen te zijn
Wanneer ø u nader hand beheerste
Soo wrang en suur viel als azijn*

Hoofdstuk II

*En, als je dan met Alexander
Des werelts ronde kloot besat*

Hoofdstuk XVIII, 1

*Och Heere/ hoe wel is het oock met my/ dat ghy
noch soo goeden/ soo ghenadigen/ ende so
lanckmoedighen Godt zijt?*

Hoofdstuk XVIII

*O God! Mijn God: seer groot van waerde
Wat is \emptyset dat gy aen \emptyset stof der aerde
Soo goed en soo genadig zijt?*

In hoofdstuk I voegt Van Oosterwijck de metafoor van een schip toe en de tegenstelling tussen zoete honing en zure azijn. Voor hoofdstuk 2 heeft Van Oosterwijck de vergelijking met Alexander de Grote bedacht. Deze vergelijking komt bij Teellinck niet voor. In hoofdstuk 18 gebruikt Teellinck de Bijbelse beeldspraak van stof der aarde niet. Van Oosterwijck gebruikt zeer groot van waarde en het stof der aarde als beeldspraak om de tegenstelling tussen God en mens te duiden.

Van Oosterwijck gebruikte metaforen die Teellinck niet gebruikte, zoals de metafoor van een schip:

*Want doch, ick vond my hier gelijk
Een Schipper, welckers Sloep of Boote
Vastsijnd op \emptyset droog, of in het slijck
Met wroeten, wercken, woelen, stooten
Alleenlick door sijn eygen hant
Die voor heeft vlot en los te maecken
En af te steecken van het sant
Daer hy \emptyset op \emptyset lest met schand moet staken⁶⁰.*

Soms kiest van Oosterwijck voor een andere metafoor dan Teellinck, bijvoorbeeld bij de dood. De dood is bij Teellinck een deurwaarder die bezig is hem te dagvaarden, maar bij Van Oosterwijck heeft de dood meer weg van een rover:

*Maar als de Doodt u sal bespringen
En rooven van u mooye goet
Salt dan niet zijn! Sy aertsche dingen
Die my gekost hebt vleesch en bloet.⁶¹*

Van Oosterwijck heeft de opsommingen uit het *Soliloquium* overgenomen. De opsommingen van Van Oosterwijck lopen echter niet zo mooi van klein naar groot of andersom, zoals bij Teellinck.

*Hoe is \emptyset dat tegen my getuygen
Mijn hof, mijn bed, mijn dack, mijn huys.
Weken, uuren, dagen⁶²*

⁶⁰ Van Oosterwijck, a.w., XVI

⁶¹ Van Oosterwijck, a.w., II

i

Wanneer het u belieft, ô Heer! Na u behagen

*Den in-vloet van uw Geest, voor maenden, weken, dagen*⁶³

Zoals in het eerste vers te zien valt, heeft Teellinck de volgorde van de opsomming door elkaar gegooid omwille van de rijm. In het tweede vers heeft Van Oosterwijck juist een opsomming toegevoegd, deze opsomming staat niet in het origineel.

De lofprijzing op God in hoofdstuk vier ziet er bij Van Oosterwijck er net iets anders uit dan bij Teellinck:

Teellinck

*die daer jae is een bolle Zee/ een springhende
Fonteyne ban al wat schoon/ ban al wat
heerlich/ ban al wat lieffelick/ ban al wat
bermackelick/ ban al wat wenschelick/ ban al
wat begeerlick is. Die jae is de lebendighe
Springh-ader/ ban alle ware breught/
bergenoeegen/ ende foulaes*

Van Oosterwijck

*Bij Hem, door wien de Springende rivieren
Van ø levens heyl aen alle zijden swieren
By hem, in wien alleen men kan bekoomen
En volle Zee van ø Hemels soetste stroomen
By hem, die, op der heyløger trouwe beden
Den honingh perst uyt alle bitterheden
By hem, van wien ick seg; in u, mijn waerde
Is alle goet; een Hemel op der auerde.*

Bij Van Oosterwijck is de springende fontein die alle goede dingen geeft veranderd in een springende rivier die levensheil geeft. De volle zee van Teellinck is bij Van Oosterwijck een zee van hemels zoetste stromen geworden die honing perst uit alle bitterheden. Teellinck gebruikt het beeld van een springader van wie alle vreugde komt. Van Oosterwijck gebruikt voor het laatste stukje geen metafoor, maar het persoonlijke voornaamwoord *hemø*

Van Oosterwijck deed hard zijn best om zich zeer bevattelijk en populair uit te spreken om zo invloed te hebben op zijn toehoorders. Dit zorgde ervoor, dat hij wel eens plat in zijn beelden of wijze van uitdrukken was.⁶⁴ Hieronder staan wat voorbeelden van *populairøtaalgebruik*:

*Soo vliegt mijn lucht maer door mijn herssens heen*⁶⁵

Ick loop, ick hijg, ick ben vol pijn

Ick steen, ick sucht, ick sta,

⁶² Van Oosterwijck, a.w., XIV

⁶³ Van Oosterwijck, a.w., XVII, 2

⁶⁴ Engelberts, a.w., 136

⁶⁵ Van Oosterwijck, a.w., VII

–k Bid nacht en dag om uw gena⁶⁶

í

Ick draeyt nu dus, en dan weer soo

Nu ben ick sterck, en dan weer bloo⁶⁷

Vergelijking Soliloquium op zangh-rijm gesteld met de Heidelbergse Catechismus op zangh-rijm gesteld

Zoals eerder gezegd, heeft Van Oosterwijck ook de Heidelbergse catechismus op zangrijm gezet. Het is interessant om te kijken of van Oosterwijck bij deze berijming ook afwijkt van de oorspronkelijke tekst. De Heidelbergse Catechismus is een belijdenisgeschrift en daardoor gezaghebbender dan een geestelijk boekje van Teellinck.

De Heidelbergse Catechismus

Van Oosterwijck

ZONDAG 9

9. Sondagh

Vr.26. Wat gelooft gij met deze woorden: Ik geloof in God den Vader, den Almachtige, Schepper des hemels en der aarde?

I Komt segt my doch? Wat meent gy door dit Woort, –k geloof in Godt den Vader, en soo voort?

Antw. Dat de eeuwige Vader onzes Heeren Jezus Christus, Die hemel en aarde, met al wat er in is, uit niet geschapen heeft, Die ook door Zijn eeuwigen raad en voorzienigheid ze nog onderhoudt en regeert, om Zijns Zoons Christus wil mijn God en mijn Vader is; op Welken ik alzo vertrouw, dat ik niet twijfel of Hij zal mij met alle nooddrift des lichaams en der ziel verzorgen, en ook al het kwaad dat Hij mij in dit jammerdal toeschikt, mij ten beste keren; dewijl Hij zulks doen kan als een almachtig God, en ook doen wil als een getrouw Vader.

Antwoorde.

Dat onses Godsts en Christi Vader/ (die – heeft altemael gemaect uyt enckel niet/ En noch door zijn voorsichtigheit en handen Regeert/ en stiert/ en stut/ in alle Landen)

2 Om Christi wil mijn Vader is/ op wien Ick hast bertrouw/ dat hy my sal voorsien Dan ø geen ick hebbøaen lijf en ziel van doen; En ø quaet/ dat hy als Daderlijcke roen/ My out sal in dit jammerdal toe senden/ Een besten van mijn edøe ziel sal wenden;

3 Dermits hy/ als een Godt almogendøterck/ (Die noyt en staect zijn wel begonnen werck) Het selbe licht doe kan; en boben dien Gelijck een goet en trouwe Vader/ (wien

⁶⁶ Van Oosterwijck, a.w., XII

⁶⁷ Van Oosterwijck, a.w., XII

*Het niet en schort aen sijnen wil/ en goetheyt)
Suir oock doen wil/ aen die hem steeds te boet leyt*

ZONDAG 10

Vr.27. Wat verstaat gij door de voorzienigheid Gods?

Antw. De almachtige en alomtegenwoordige kracht Gods , door welke Hij hemel en aarde, mitsgaders alle schepselen, gelijk als met Zijn hand nog onderhoudt, en alzo regeert, dat loof en gras, regen en droogte, vruchtbare en onvruchtbare jaren, spijs en drank, gezondheid en krankheit , rijkdom en armoede , en alle dingen, niet bij geval, maar van Zijn Vaderlijke hand ons toekomen .

Vr.28. Waartoe dient ons dat wij weten dat God alles geschapen heeft en nog door Zijn voorzienigheid onderhoudt?

Antw. Dat wij in allen tegenspoed geduldig , in voorspoed dankbaar zijn mogen, en in alles dat ons nog toekomen kan, een goed toevorzicht hebben op onzen getrouwen God en Vader , dat ons geen schepsel van Zijn liefde scheiden zal, aangezien alle schepselen also in Zijn hand zijn, dat zij tegen Zijn wil zich noch roeren, noch bewegen kunnen .

10. Sondagh

Wat meent ghy hier door Gods voorsienigheyt?

Antwoorde

Zijn ober-albyzijnde mogentheyt/

Daer door hy \emptyset geen dit groote (W)ombat/

(Schoon yder een berent zyn eygen padt)

Alsoo regeert / en stuurt met zijne handen/

Dat/ Wat ons oyt aentreffen mocht en banden

2 (\emptyset Sy loof of gras/ \nexists sy droogh of vochtigh weer/

\emptyset Sy spijs of dranck/ \emptyset sy rijkdom/ smaet/ of eer/

Gesontheyt/ kranckt \emptyset / of wat het wesen mocht)

Niet by gebal ons oyt werd toegebracht/

Maer eenelick ban hem/ Die alle landen

Behoet/ regeert/ en hout in baste handen

Waer toe of ons die kennis dienen sal,

Dat Godt soo doet ontrent dit groote Al?

Antwoordt.

Opdat/ wanneer het gaet in wint en stroom/

Op $d\emptyset$ ngedult vast houden op den toom;

En/ als \emptyset ons gaet booz wint en na begeeren/

Op danckbaer zijn den Heer van alle Heeren;

4 End \emptyset n het geen \emptyset ons toekomend \emptyset is/

(\emptyset Sy goet of quaet/ \nexists sy licht of duysternis)

Op allesins volduuren in het het goed \emptyset

En nimmermeer doen vallen onsen moet

Daer steeds op hem als onsen Vader/ bouwen/

En onberset dit bastelick vertrouwen/

5 Dat niet/ (oock selfs het zwaerte ongeval)

Ons ban zijn trouw \emptyset en Liefde scheyden sal/

*Dermits al ø geen daer is/ soo vast verpandt
En eeuwigleyt gesloten in zijn handt/
Dat tegen zijn besluyt/ zijn wil/ en wegen/
Zich niets en kan verroeren/ noch bewegen*

Het valt op dat Van Oosterwijck behoorlijk uitweidt. Zijn berijming is langer dan de originele tekst van de Catechismus. In zondag 10 berijmt Van Oosterwijck de vruchtbare en onvruchtbare jaren niet. Volgens de Catechismus laat God ons alle dingen toekomen, volgens Van Oosterwijck regeert God alle landen. Nu is dat ook waar, maar het is geen letterlijke berijming van de Catechismustekst. Van Oosterwijck gebruikt in zijn berijming indirect de metafoor van een boot, namelijk wind en stroom. In de Catechismus staat deze metafoor echter niet. Verder kan in de Catechismus geen scheepsel ons van Gods liefde scheiden, in de berijming van Van Oosterwijck kan het zwaarste ongeval ons niet scheiden van Gods trouw en liefde.

Conclusie

Van Oosterwijck heeft waarschijnlijk de zevende druk van het *Soliloquium* berijmd. Voor zijn berijming heeft Van Oosterwijck vooral gebruik gemaakt van Psalmmelodieën. Alhoewel Van Oosterwijck de vorm van het *Soliloquium* hetzelfde heeft gelaten, zijn er inhoudelijke veranderingen opgetreden. Zo heeft de verwijzing naar Simeï een andere moraal gekregen, heeft Van Oosterwijck metaforen toegevoegd en andere metaforen veranderd. Hij heeft stijlfiguren toegevoegd, maar de stijlfiguur van de opsomming van groot naar klein juist veranderd omwille van de rijm. Hij heeft dezelfde dingen gedaan bij het op zangrijm zetten van de Heidelbergse Catechismus. Aangezien dit een belijdenisgeschrift is met gezag, kunnen we de conclusie trekken dat Van Oosterwijck deze aanpassingen niet al veranderingen van de tekst hebben opgevat.

Conclusie

Welke verschillen zijn er tussen de dichterlijke bewerking door Volckerus van Oosterwijck van Willem Teellincks Soliloquium en het origineel van Teellinck zelf?

Zowel het *Soliloquium* als het *Soliloquium op zangh-rijm gezet* behoren tot het genre van de lyriek, waarbij de schrijver God rechtstreeks aanspreekt. Het boek van Teellinck behoort echter tot het lyrisch proza, terwijl het boek van Van Oosterwijck tot de lyrische poëzie behoort. De lyriek was in de zeventiende eeuw een heel gebruikelijk genre. Ook de liedcultuur was toen sterk in opkomst, waardoor er verschillende Bijbelteksten, belijdenisgeschriften en geestelijke werken op zangrijm gezet werden.

Bij de berijming van het *Soliloquium* en de Heidelbergse catechismus veroorloofde Van Oosterwijck zich een aantal dichterlijke vrijheden. Hij zal dat zelf echter niet als veranderingen hebben opgevat. Het *Soliloquium op zangh-rijm gesteld* heeft dezelfde vorm gehouden, wat betreft de hoofdstukindeling en de korte samenvatting aan het begin van iedere hoofdstuk. Hij heeft het gebed aan het einde wel berijmd, maar de drie nabetrachtingen niet. De veranderingen in de tekst bestaan onder andere uit het veranderen van de moraal in een vers, het veranderen van opsommingen omwille van de rijm, de dood een andere metafoor geven, metaforen en vergelijkingen toevoegen en de originele tekst flink inkorten. Kortom, als je de berijmde versie van Van Oosterwijck weer terugzet in proza, komt daar een andere tekst uit dan Teellinck heeft geschreven.

Literatuur

Biografieën

Van der Aa, *Biographisch woordenboek der Nederlanden*, Haarlem 1867

W.J.M. Engelberts, *Willem Teellinck*, Amsterdam 1973

Barend Glasius, *Biographisch Woordenboek van Nederlandsche Godgeleerden*, Den Bosch 1856

W.J. Op het Hof. *Willem Teellinck. Leven, geschriften en invloed*, Kampen, 2008

P.J. Meertens, *Biografisch lexicon voor de geschiedenis van het Nederlands protestantisme*, Kampen 2001

V. Nieuwenhuysen, *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*, Leiden, 1921

Literatuurwetenschappelijke werken

Boven, E. van en G. Dorleijn, *Literair mechaniek. Inleiding tot de analyse van verhalen en gedichten*, Bussum 199

K. Brillenburg Wurth & A. Rigney, *Het leven van teksten. Een inleiding tot de literatuurwetenschap*, Amsterdam 2006

B. Hollenbenders-Schmitter, *Willem Teellinck: Soliloquium, mytischen Gebet im Zeitalter des Barock. Eine Analyse*, Keulen, 1989

E. Stronks, *Stichten of schitteren. De poëzie van zeventiende-eeuwse gereformeerde predikanten*, Houten 1996.

T. van Strien en E. Stronks. *Het hart naar boven. Religieuze poëzie uit de zeventiende eeuw*, Amsterdam, 1998

Primaire werken

Volckerus van Oosterwijck, *Geloofs-liederen, dat is de Heydelbergsche ende Nederlandsche Catechismus, op sangh-rijm gestelt*. Delft 1666

Volckerus van Oosterwijck, *Willem Teellicks Soliloquium op zangrijm gesteld*, Utrecht 1668

W. Teellinck, *Soliloquium, ofte betrachtungen eens sondaers, die hy gehad heeft in den angst syner weder-geboorte : dienstigh om te vorderen de bekeeringe van de doodelijcke wercken tot den levendigen Godt, ende tot een hert-sterckinge tegen alle wereldtsche droeffnisse*, Dordrecht 1647

W. Teellinck, *Soliloquium of Betrachtungen eens zondaars, die hij gehad heeft in de angst zijner wedergeboorte. In het hedendaags Nederlands vertaald door J. Koppejan*, (tweede druk 1991), Houten, 1985

J.A. van Lieshoud (vert.), *Alleenspraak der ziel van Thomas A Kempis*, Amsterdam, 1913

Portret familie Van Oosterwijck,

http://www.achterdegevelsvandelft.nl/huizen/Oude%20Delft%20achter%20147-161_files/Oude%20Delft%20achter%20147_16.jpg [6-07-2011]